

УДК 340.12

ФІЛОСОФСЬКЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗЛОЧИНУ В КОНТЕКСТІ ВИВЧЕННЯ ОБ'ЄКТА ТА СУБ'ЄКТА ЗЛОЧИННОСТІ

Шандра Б.Б., к. ю. н.,
доцент кафедри філософії
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

У статті визначено поняття об'єктивної сторони злочину, що включає діяльність або бездіяльність, спрямовану на завдання шкоди тому чи іншому об'єкту, інакше кажучи, це зовнішній акт зазіхання на об'єкт, що перебуває під охороною кримінального права. Необхідність правильного визначення питання про об'єкт злочину має вагоме теоретичне та практичне значення.

Ключові слова: злочин, злочинність, суспільство, філософія права об'єкта, філософія права суб'єкта.

В статті определено понятие объективной стороны преступления, которое включает действие или бездействие, направленное на причинение вреда тому или иному объекту, иначе говоря, это внешний акт посягательства на объект, находящийся под охраной уголовного права. Необходимость правильного определения вопроса об объекте преступления имеет важное теоретическое и практическое значение.

Ключевые слова: преступление, преступность, общество, философия права объекта, философия права субъекта.

Shandra B.B. PHILOSOPHICAL INVESTIGATION OF CRIMES IN THE CONTEXT OF STUDYING THE OBJECT AND SUBJECT OF CRIME

To study the problem of crime in the perspective of socio-cultural environment it is important to investigate the attitude of the main components of this process, which is expressed in the categories of subject and object. The concept of the objective side of a crime includes the activity or omission aimed at causing harm to this or that object, in other words, it is an external act on the object protected by criminal law.

Key words: offense, crime, society, philosophy of law subject, philosophy, rights of the subject.

Постановка проблеми. Для вивчення проблеми злочинності в перспективі соціокультурного середовища важливо дослідити відношення головних складників цього процесу, які виражені в категоріях суб'єкта й об'єкта.

Поняття об'єктивної сторони злочину включає діяльність або бездіяльність, спрямовану на завдання шкоди тому чи іншому об'єкту, інакше кажучи, це зовнішній акт зазіхання на об'єкт, що перебуває під охороною кримінального права. Ознаками цього поняття є суспільно-небезпечні наслідки, існування причинного зв'язку між діяльністю й настанням цих наслідків, а також спосіб, місце, знаряддя, обстановка здійснення злочину.

Мета статті полягає у філософському дослідженні об'єкта та суб'єкта злочину в контексті вивчення детермінант злочинності.

Стан дослідження. Протягом останніх років була опублікована значна кількість робіт із досліджуваної проблематики. Серед більшості наукових розвідок можна відзначити праці провідних українських і зарубіжних мислителів і вчених, зокрема В. Бачиніна, Р. Блекборна, О. Данільяна, Г. Кельзена, Ф. Коркюфа, Н. Кузнецової, С. Максимова, І. Тяжкової та інших, які на новому рівні досліджували задекларовані в темі наукові детермінанти.

Виклад основного матеріалу. Об'єкт є лише частиною об'єктивної реальності, що протистойть суб'єкту й виділяється шляхом пізнавальної та практичної діяльності.

Походження терміна «об'єкт» (від лат. *objectum* – предмет, від *objicio* – кидаю вперед, протиставляю) [8, с. 437–438] вказує на його тісний зв'язок із суб'єктом.

Трактатування соціального світу крізь призму об'єктивізму полягає в представленні його як своєрідної вистави, коли спостерігач перебуває в певній точці спостереження, яка є нерухомою щодо подій, які розгортаються перед свідомістю. Щодо суб'єктивістського підходу, то в цьому випадку точка зіткнення об'єкта та суб'єкта рухається в сторону суб'єкта. Крайньою межею «Я» цього руху буде позиція, започаткована Дж. Берклі та Д. Юмом, де присутній крайній скептицизм щодо існування зовнішнього світу, включаючи також сумнів щодо існування розуму інших, незалежно від суб'єкта сприйняття.

Окреслена проблема була заново відроджена англійцем Дж. Остіном у 40-х рр. ХХ ст. Якщо розглядати проблему існування іншого розуму в контексті соціологічних досліджень, то, розпадаючись, вона ставить перед дослідником декілька запитань: 1) звідки ми можемо бути впевненні в існуванні інших індивідуумів із їх інтелектуальними здібностями; 2) якщо ми навіть припускаємо існування іншого розуму, то звідки ми можемо знати про його образи, емоції, почуття, думки, якщо він відрізняється від нашого; 3) на якій підставі ми робимо висновки, які стосуються стану іншого розуму, чи то є співпереживання, спостереження чи проекція, і чи можемо ми бути впевненими у своїх умовиводах; 4) яким є вплив нас як дослідників на розум інших і їх на наш розум під час здійснення дослідження.

Для розуміння соціальної реальності обов'язково повинен враховуватися розум осіб, які є об'єктом дослідження. Певне протистояння цих двох мислителів можна описати словами Ф. Коркюфа, коли «...проти-



ставляються спостерігач, вистава й зовнішнє теоретичне пізнання актору, дії та внутрішньо практичному пізнанню» [4, с. 17].

Протиставлення суб'єкта та об'єкта в певному сенсі штучне. Адже якщо поставити запитання щодо того, чи залежить поведінка людини від особистості чи від ситуації, то однозначної відповіді ми отримаємо. Конкретна дія є похідною як від ситуації, так і від людини. Ситуація формує умови, де стає можливою реалізація схильностей і вподобань особистості. Отже, з одного боку, не завжди людина може реалізувати свої дії без сприятливих зовнішніх умов, а з іншого – ті ж самі умови, без діючого суб'єкта є часто безсенсовим потоком буття, що не має центру, який надав би йому певного сенсу у цьому калейдоскопі подій. З правового погляду суб'єкт та об'єкт разом із суб'єктивною й об'єктивною стороною злочину входять до поняття складу злочину. Під складом злочину розуміють систему обов'язкових об'єктивних і суб'єктивних елементів, що утворюють та структурують суспільно-небезпечні діяння, ознаки яких описані в диспозиціях кримінально-правових норм [5].

Термін «суб'єктивна сторона злочину» – психологічне відношення суб'єкта злочину до здійснюваного ним протиправного діяння. Сам термін розкривається за допомогою таких понять, як мотив, ціль, провина, що характеризують психологічну сутність злочину кожне зі свого боку та показують нам картину психологічного відношення правопорушника до скоєного злочину. Під метою розуміється уявлення бажаного результату, до якого він прагне, під мотивом розуміється внутрішня рушійна сила, що спонукає до скоєння протиправних дій, і нарешті, провина характеризує відношення виконавця злочинної дії до неї самої.

Якщо провина є обов'язковою складовою будь-якого складу злочину, то мета й мотив мають факультативне значення та стають обов'язковими, коли законодавець їх включає у число обов'язкових ознак, що стосуються певного конкретного виду злочину [5]. Ігнорування ознак суб'єктивної сторони не допускається, оскільки будь-яке заподіяння шкоди не може бути визначене злочином, якщо немає провини особи, що є причиною такого проступку.

Об'єкт злочину має вагомє значення, адже саме він лежить в основі законодавчої класифікації злочинів. Під об'єктом злочину розуміється все те, на що робиться посягання, чому може бути нанесена шкода. Уже в римських джерелах зустрічається поділ на *crimen publica* та *delictum privata* залежно від того, проти чого було спрямоване злодіянство: проти публічних чи приватних прав [5].

До об'єкта злочину належать найважливіші соціальні цінності та блага, які охороняються кримінальним правом, зокрема права та свободи людини (здоров'я, життя, свобода, гідність, конституційні права, статеві недоторканість і статеві свободи тощо), а також найважливіші державні та суспільні інтереси (економічні інтереси та безпека держави й суспільства, власність, порядок управління,

здоров'я й моральність суспільства, інтереси державної служби та правосуддя тощо).

Суб'єкт злочину є також одним з обов'язкових складників поняття складу злочину, під ним розуміється фізична, осудна (при своєму розумі) особа, яка в момент здійснення злочину досягла віку кримінальної відповідальності [5]. У цьому випадку під осудністю розуміється здоровий психічний стан людини, що дає їй змогу усвідомлювати свої вчинки, їх наслідки та керувати ними. Неосудність характеризується юридичним критерієм, до якого входять інтелектуальна (коли людина не здатна усвідомлювати свої дії) і волюва (відсутність можливості керувати своїми вчинками) ознаки, та медичним (існування в індивіда певної психічної хвороби) критеріями.

Більшість дослідників [5] наводять два варіанти розуміння суб'єкта злочину: у широкому, загальному, значенні під ним розуміється індивідуум, який здійснив злочин, а в вузькому під суб'єктом злочину розуміється особистість, яка може нести карну відповідальність. Треба також зазначити, що суб'єктом злочину може бути лише фізична особа. Якщо індивідууми об'єднуються в групу для здійснення злочину, якщо вони й приймають колективні рішення, кримінальна відповідальність буде особистісною, а здійснення злочину в складі групи буде розглядатися як обставина, що збільшує провину. Щодо встановлення віку кримінальної відповідальності, то в цьому випадку потрібно враховувати результати досліджень вікової психології, фізіології та педагогіки.

Зазначимо, що категорії суб'єкта й об'єкта є вихідними точками, звідки беруть початок способи обґрунтування права. Залежно від того, звідки правосвідомість отримує правові смисли (з об'єктивних відносин чи із самої свідомості), існують два діаметрально протилежні погляди на спосіб обґрунтування права: правовий об'єктивізм і правовий суб'єктивізм. Перший базується на матеріалістичному світогляді, коли об'єктивний світ є першочерговим для отримання сенсів життя. Реальність відносин у суспільстві вмещає смисл і внутрішні підстави права. Позитивною стороною такого підходу залишається факт врахування того, що правопорядок є невід'ємною частиною реальних відносин, унаслідок чого можна вирішувати питання справедливості порядку. Недоліком є недооцінення ролі суб'єкта, його креативно-правових властивостей, зведення його лише до функції віддзеркалення правових відносин, що існують у зовнішньому об'єктивному світі.

Спосіб обґрунтування правового суб'єктивізму ґрунтується на суб'єкті як джерелі правосвідомості та правопорядку, що його отримано в результаті аналізу ідей, які стосуються права та які виникають у свідомості суб'єкта. У цьому випадку, з'ясувавши використання ідеї права, успішно вдається вирішити проблему критерію й підстави права. Щодо недоліків такого підходу, то можна навести слова професора С. Максимова: «Недостатня увага до існуючих умов робить проблематичним його права застосування до формування законодавства» [7, с. 37].

У традиційній теорії правознавства часто відбувається ототожнення поняття суб'єкта права з особою, на що звертав увагу Г. Кельзеном [3, с. 194], де під особою розуміється людина як суб'єкт права й обов'язків. Проте не лише людина може бути носієм прав та обов'язків, ним можуть бути також інші суб'єкти, наприклад міські громади, корпорації й різні об'єднання. У такому разі йдеться про юридичну особу, якщо ж носієм буде людина, то матимемо справу з фізичною особою. Як приклад правових зв'язків юридичної особи можемо розглядати випадок оренди приміщення корпорацією, де вона як юридична особа має право розпоряджатися орендованою територією, а право розпоряджатися цією площею належить корпорації, а не її членам. Так само й у випадку заборгованості під час оплати оренди свій обов'язок не виконує корпорація, і власник приміщення позиватиметься не до її членів, а до корпорації як юридичної особи.

Для дослідження філософсько-правових засад вивчення об'єкта та суб'єкта злочину важливо звернутися до соціологічних теорій злочинності. Так, Ф. Паулі та Дж. Колвіном [2, с. 112] були запропоновані такі теорії: теорія навішування ярликів, теорія конфлікту, теорія диференціальної асоціації, теорії напруги та радикальної криминології, теорія контролю. Розглянемо деякі з них детальніше. Теорія диференціальної асоціації була висунута в 1939 р. Г. Сезерлендом і робила найбільш наголос на різні субкультурні традиції та свої норми, які були потенційно конфліктними, ніж на патологічну та криминогенну частину суспільства. За цією теорією криминогенна поведінка вважається набутою й не є вродженою. Вчаться не тільки методом здійснення злочинів, а й кримінальним мотивам і раціоналізації. Основні потреби не можуть бути причиною кримінальної поведінки, оскільки ті ж самі потреби є основою не лише кримінальної, а й некримінальної поведінки. Недоліком цієї теорії є те, що її важко перевірити. Також вона пояснює лише процес набуття кримінальних властивостей, проте не бачить їх реалізації й підтримки. Теорія навішування ярликів або теорія стигматизації базується на принципі того, що реакція соціального середовища на порушення норм, змінює розвиток девіантної поведінки.

Значний вплив на розвиток цієї теорії мав той факт, що на початку 1960-х рр. з'ясувалося невідповідність того, як статистично в кримінальних справах були представлені представники найбільш прошарків суспільства та дані самозвітів. Завдяки цьому підходу можна зробити такі припущення: здійснені дії самі по собі не є девіантними, а злочинність використовується як своєрідний ярлик, яким користуються через соціально корисливі мотиви; на представників юстиції більше впливають раса, вік, соціальний стан, ніж характеристики злочину; навішування кримінальних ярликів зумовлює формування девіантного образу «Я» та, зрештою, кримінальної поведінки. У такому разі, коли навіть злочинний поступок мав місце, це не означає, що в людини вже сформований патерн злочинної поведінки.

Соціальне середовище й у цьому випадку часто шляхом стигматизації та навішування криміналістичних ярликів буквально штовхає особистість на злочинну дорогу. Ілюстрацією подібного твердження може бути дослідження Р. Коллінза [6, с. 501–506], де він детально розписує шлях навішування ярликів поліцією на тих, хто був спійманий на певному кримінальному злочині. Згідно з думкою дослідника поліція є організацією, що, як і кожна організація, стикається з певними проблемами. Так, організація у сфері бізнесу повинна завжди дбати про рівень своїх продаж, для поліції ж найважливішою справою є розкриття злочинів. Проте не всі злочини легко піддаються розкриттю. Коли кого-небудь затримують із речами, що були краденими, то чинять тиск, щоби він взяв провину на себе й за інші нерозкриті крадіжки та грабунки. У цьому випадку часто застосовують грубу фізичну силу, проте найбільш ефективною є певна домовленість, коли людина бере на себе ще нерозкриті крадіжки, а натомість їй дозволяють визнати себе обмежено дієздатною. Унаслідок цього злочинець отримує менший термін ув'язнення, а поліція може оголосити про ще один розкритий злочин. І навіть згодом, після звільнення з в'язниці, людина може ще не раз проходити через поліцейську машину, виходячи кожного разу зі ще більшою деформацією сприйняття свого «Я» в сторону концепції «Я-злочинця». Слабке місце теорії навішування ярликів полягає в тому, що в ній беруться до уваги переважно слабкі особистості, тоді як поза увагою залишаються індивідууми з міцно сформованою психікою. Ця теорія скоріше буде стосуватися підлітків і людей із несформованою психікою, ніж особистостей із серйозною делінквентною поведінкою. Позитивна Я-концепція й толерантність до фрустрації, з одного боку, та доступність значимих ролей і соціального сприйняття, з іншого боку, за теорією контролю дають людині стимул і вміння контролювати свою поведінку. Підпорядкування правилам знаходиться в прямій кореляції від сили зв'язку між суспільством та особистістю. Девіантна поведінка має місце, коли цей зв'язок є слабким. Серед факторів, які зміцнюють такий зв'язок, виділимо такі: віра в моральний фундамент традиційних цінностей; активна участь у традиційних заняттях, які не бувають за делінквентної поведінки; зважання на думку оточуючих; спрямованість на досягнення традиційних цілей. Цій теорії закидають те, що вона нічого не говорить про спосіб і причину виникнення зв'язків із суспільством, також не показує механізму виникнення девіантної поведінки в інший спосіб, ніж позбавлення зв'язку із соціальним середовищем.

Висновки. Вивчаючи злочин у межах дослідження проблеми соціальних детермінант, ми використали комплексний підхід для вивчення двох його складових, адже вони перебувають у діалектичній єдності, впливаючи й зазнаючи впливу один одного, тому було б помилково ставати на одну з двох позицій: суб'єктивізму чи об'єктивізму.

Оскільки будова як суб'єкта, так і об'єкта є дуже складною, ми можемо з певністю кон-



статувати їх взаємовплив, проте ніколи точно не в змозі визначити, наскільки він є сильним, тим паче точка їх зіткнення перебуває в постійному русі: як у сторону об'єкта, так і в сторону суб'єкта.

Урешті-решт лише філософське розуміння особовості людини дає ключ до правильного її розуміння як суб'єкта дій у ширшому значенні та як активного виконавця протизаконних поступків у вужчому.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бачинин В. Энциклопедия философии и социологии права / В. Бачинин. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2006. – 1093 с.

2. Блэкборн Р. Психология криминального поведения / Р. Блэкборн. – СПб. : Питер, 2004. – 496 с.

3. Кельзен Г. Чисте правознавство / Г. Кельзен. – К. : Юніверс, 2004. – 496 с.

4. Коркюф Ф. Новые социологии / Ф. Коркюф. – СПб. : Алетейя, 2002. – 172 с.

5. Курс уголовного права : в 5 т. / под ред. Н. Кузнецовой, И. Тяжковой [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.study1aw.narod.ru/kursup1/kursup1_sod.htm.

6. Личностно-ориентированная социология. – М. : Академический Проект, 2004. – 608 с.

7. Філософія права / під ред. О. Данильяна. – Х. : Право, 2009. – 208 с.

8. Философский энциклопедический словарь / редкол. : С. Аверинцев, Э. Араб-Оглы и др. – М. : Советская энциклопедия, 1989. – 815 с.